

तिम्रो लोग्ने र म' कथामा विद्रोही नारीवादी चेतना

डा. शंकरप्रसाद गैरे

gaireshankar2012@gmail.com

उपप्राध्यापक, नेपाली

त्रि.वि., त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस, पाल्पा

Article History: Received 25 March 2024; Reviewed 24 June 2024; Revised 28 August 2024; Accepted 25 September 2024.

लेखसार

तिम्रो लोग्ने र म' कथा मुना चौधरीद्वारा लेखिएको हो। यो लेख प्रस्तुत कथामा अन्तर्निहित नारीवादी चेतनाको विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ। पुरुषप्रधान समाजमा प्रत्यक्ष परोक्ष रूपमा विभिन्न व्यवहार र क्रियाकलापका माध्यमबाट नारीलाई अपमान गर्ने र दोस्रो दर्जामा राख्ने प्रयत्न गरिएको पाइन्छ। आजका नारीले यसप्रकारको अपमान सहेर बस्नु हुँदैन। आफ्नो हक र अधिकारका लागि सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने भाव प्रकट भएको प्रस्तुत कथामा नारीको विद्रोही स्वर अभिव्यक्त भएको पाइन्छ। आर्थिक दृष्टिले कमजोर भए पनि चेतनाले नारीलाई विद्रोही बनाउँछ भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको यो कथा विद्रोही नारीवादी चेतनाका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण रहेको छ। उत्तरआधुनिक समालोचनामा नारीवादी सिद्धान्तका समन्वयवादी र विद्रोही दुई स्वरूप देखिएका छन्। यस कथामा नारीको विद्रोही चेतनालाई प्रस्तुत गरिएकाले तिम्रो लोग्ने र म' कथामा विद्रोही नारीवादको केकस्तो स्वरूप पाइन्छ? भन्ने समस्यामूलक प्रश्नमा केन्द्रित रहेर अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ। अध्ययनको मुख्य स्रोत सामग्रीका रूपमा मुना चौधरीको तिम्रो लोग्ने र म' कथालाई चयन गरिएको छ भने पुस्तकालय स्रोतका आधारमा द्वितीय स्रोत सामग्रीको प्रयोग गरी अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ। यस अध्ययनलाई सम्पन्न गर्न गुणात्मक अध्ययनअन्तर्गत व्याख्यात्मक विश्लेषणात्मक अध्ययनविधिलाई अवलम्बन गरिएको छ। विद्रोही नारीवादी चिन्तनका दृष्टिले विश्लेष्य कथा सशक्त रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ।

शब्दकुञ्जी : पितृसत्ता, लैङ्गिक चेतना, विद्रोह, वेश्या, शोषण।

विषयपरिचय

'तिम्रो लोग्ने र म' कथा मुना चौधरीले लेखेकी हुन्। यो कथा उनको २०८० सालमा प्रकाशित लार कथासङ्ग्रहमा समावेश छ। २०४३ साल कार्तिक १२ गते काशीराम चौधरी र सुगावती चौधरीकी पुत्रीका रूपमा सिरहा जिल्लामा जन्मिएकी मुना चौधरीले नेपाली विषयमा स्नातकोत्तरसम्मको अध्ययन गरेकी छन्। पेशाले शिक्षक चौधरीले गोरखापत्रमा प्रकाशित 'आजको परिस्थिति' (२०६४) कविताबाट साहित्ययात्राको आरम्भ गरेकी हुन् भने २०६७ सालको नयाँ पत्रिकामा प्रकाशित 'पाहुनाले थिचिएको डेरा' बाट आख्यान लेखनमा प्रवेश गरेकी हुन्। उनका जयवर्धन सलहेश (२०७४) र दुलारी (२०७६) उपन्यास प्रकाशित छन्। मूलतः मानवीय

यौन दुर्वलतालाई आफ्ना कथाको केन्द्रीय कथ्य बनाउने चौधरीले मधेशको परिवेश र मधेशका पात्रका जीवन भोगाइलाई प्रस्तुत गर्ने गरेको देखिन्छ (गैरे, सन् २०२४, पृ. ११६) । यिनका कतिपय कथाहरूमा वर्तमान मानवयीय जीवनका भोगाइहरूलाई समेत प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

‘तिम्रो लोग्ने र म’ कथा परिवेशका दृष्टिले मधेशको कथा भए पनि यसमा मूलतः आर्थिक दृष्टिले निम्नमध्यम वर्गीय पात्रको जीवन भोगाइभित्र स्वाभिमानपूर्वक बाच्न रुचाउने नारीको आत्मसम्मानलाई प्रस्तुत गरिएको छ । प्रत्यक्ष सामाजिक रूपमा विद्रोह गरेको नदेखिए पनि आफ्नो स्वअस्तित्वको रक्षा र खुसीका लागि सामाजिक र नैतिक बन्धनबाट मुक्त भएर निर्भिक रूपमा आफ्नो जीवन बाच्ने नारीको अस्तित्वको कथा भनिएको छ । कथाकी मुख्य पात्र नारी (मपात्र) केशरीले यौन स्वतन्त्रताका साथै आर्थिक रूपमा गरेको आत्मसम्मानको व्यवहार कथामा ज्यादै महत्त्वपूर्ण रूपमा प्रस्तुत भएको छ । विवाहित भए पनि पतिको यौन दुर्वलताका कारण यौन सुखका लागि परपुरुषसँग निर्भिक भएर सम्बन्ध राख्ने, आफू आर्थिक रूपमा निम्नस्तरको जीवन भोग्ने अवस्थामा रहेको र सम्पन्न पुरुषसँग सम्पर्कमा आउँदा पनि उसको आर्थिक अवस्था र सम्पन्नतामा आँखा नलगाएर उल्टै उसमाथि लगानी गरेर सगौरव उसलाई भोग्ने, समाजले, लोग्नेले र परिवारले त्यस विषयमा आरोप लगाउँदा निर्भिक रूपमा त्यसको प्रतिवाद गर्ने कथाकी मुख्य (म) पात्र केशरीले गरेका निर्णय र कार्य सामाजिक मर्यादाका दृष्टिकोणले समाजसँगको विद्रोह हो भने लोग्नेका सम्बन्धमा लोग्नेसँगको विद्रोह हो । त्यसैगरी उसले गरेको आर्थिक व्यवहार समाजमा सम्पन्न भन्नेहरूसँगको विद्रोह हो भन्ने स्पष्ट देखिने हुनाले ‘तिम्रो लोग्ने र म’ कथा नारी विद्रोहको कथाका रूपमा देखापरेको छ । यस लेखमा नारीवादका दृष्टिले ‘तिम्रो लोग्ने र म’ कथा केकस्तो रहेको छ ? भन्ने समस्यामूलक प्रश्नमा केन्द्रित रहेर कथामा प्रयुक्त नारीवादी अभिव्यक्तिलाई विश्लेषणका माध्यमबाट पुष्टि गर्ने कार्य गरिएको छ । हालसम्म यस कथाको विश्लेषणात्मक अध्ययन नभएकाले यस लेखमा अध्ययनको रिक्तता पूर्ति गरिएको छ । यो लेख नारीवादी विद्रोही दृष्टिकोणबाट ‘तिम्रो लोग्ने र म’ कथा अध्ययन गर्न चाहने पाठक अध्येताका लागि महत्त्वपूर्ण हुनेछ ।

अध्ययनविधि

प्रस्तुत लेख मुना चौधरीको *लार* कथासङ्ग्रहमा समाविष्ट ‘तिम्रो लोग्ने र म’ कथाको विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ । प्रस्तुत अध्ययनलाई सम्पन्न गर्न मुख्य स्रोत सामग्रीका रूपमा ‘तिम्रो लोग्ने र म’ कथालाई चयन गरिएको छ भने कथाको विश्लेषण नारीवादी सिद्धान्तका दृष्टिकोणबाट गरिएको हुनाले पुस्तकालयीय स्रोतसामग्रीका रूपमा द्वितीय सामग्रीको सङ्कलन गरी अध्ययनलाई अगाडि बढाइएको छ । प्रस्तुत लेख गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । लेखलाई सम्पन्न गर्न प्रायोगिक समालोचनाअन्तर्गत व्याख्यात्मक विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ ।

नारीवादको सैद्धान्तिक पर्याधार

नारीवादी विचार समाजमा विद्यमान विभेदका विरुद्धमा समानताको खोजी गर्ने र त्यसका निम्ति सङ्घर्षको परिणतिका रूपमा विकसित भएको हो । अंग्रेजी फेमिनिज्मको पर्यायवाची शब्दका रूपमा नेपाली भाषामा नारीवादको प्रयोग गरिन्छ । कतै यसलाई स्त्रीवाद पनि भन्ने गरेको पाइन्छ । युगौंदेखि पुरुषद्वारा शासित हुँदै आएको समाजमा नारीले पनि पुरुषसह हक अधिकार पाउनुपर्ने समानताको आवाज नारीवादले उठाएको पाइन्छ (गैरे, २०७९, पृ. १२३) । हिँजोका दिनमा हरेक अधिकारका क्षेत्रमा पुरुषले नारीलाई वञ्चित

गर्दै आएकोमा अब नारीले सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक, राजनैतिक लगायतका हरेक क्षेत्रमा पुरुषले सरह अवसर पाउनुपर्छ भन्ने आवाज उठेपछि नारीवादको विकास भएको हो । समाजमा परिवारमा हरेक क्षेत्रमा नारीलाई निर्णयको अधिकार हुनुपर्छ । नारीहरू क्षमताले पुरुषसरह छन् र उनीहरू संख्याका दृष्टिले पनि पुरुषसरह छन् त्यसकारण अब नारीलाई पाखा सारेर गरिने कार्य र निर्णयहरू नारीका निमित्त मान्य हुँदैन । नारीले आफ्नो निर्णय स्वयं आफूले गर्न पाउनुपर्छ, सामाजिक सरोकारका सबै विषयमा नारीको समान उपस्थिति रहनुपर्छ भन्ने मान्यताका साथ नारीवाद विकसित भएको पाइन्छ । त्यसैले नारीवाद त्यस्तो बौद्धिक आन्दोलनका रूपमा देखापरेको छ जुन सामाजिक, सांस्कृतिक, साहित्यिक, राजनैतिक आदि विषयमा नारीका पक्षमा बोल्दछ (गौतम, २०५०, पृ. ४०८) । यसरी नारीवादी सिद्धान्तअन्तर्गत नारी वर्गलाई सघाउ पुऱ्याउने, उनीहरूका पक्षमा बोल्ने र उनीहरूका हकहितका कुरा उठाउने विषयका रूपमा लिइन्छ ।

नारीवादी आन्दोलनको प्रारम्भ पाश्चात्य जगतमा १८ औं शताब्दीमा भएको मानिन्छ । सशक्त वैचारिक आन्दोलनका रूपमा आरम्भ भएको र धर्म, दर्शन, साहित्य, जीवनजगतका क्षेत्रमा परम्परागत रूपमा जुन किसिमको व्याख्या विश्लेषण हुँदै आएको छ त्यो पुरुषकेन्द्रित छ भन्ने मान्यता तथा नारीहरूको स्वतन्त्र अस्तित्व स्थापित गर्ने उद्देश्यका साथ नारीवादी आन्दोलन आरम्भ भएको देखिन्छ (भट्टराई, २०६१, पृ. ६९) । नारीका हक अधिकारलाई केन्द्रमा राखेर आरम्भ भएको नारीवादी आन्दोलनको प्रभाव विश्वव्यापी बन्नका साथै यसको प्रभाव भाषा, कला, साहित्य, संस्कृति आदि सबै क्षेत्रमा पर्न थाल्यो । सभ्यताका अन्य विषयमा जस्तै साहित्यमा पनि नारीवादी विचारको प्रत्यक्ष प्रभाव परेको देखिन्छ । कथा, उपन्यास, नाटक, निबन्ध, कविताजस्ता विधामा पितृसत्ताबाट ग्रसित समाजको चित्रण गर्दै नारीले त्यहाँबाट उन्मुक्ति खोजेका सङ्घर्षका कथाव्यथाहरूलाई प्रस्तुत गर्न थालिएको पाइन्छ भने तिनको अध्ययन गर्ने उद्देश्यका साथ नारीवादी समालोचनाको विकास भएको पाइन्छ । यस किसिमको समालोचनाले कृतिभिन्न नारीलाई कसरी प्रस्तुत गरिएको छ ? तिनको हकहितका विषयमा केकस्ता आवाज उठाएका छन् ? भन्ने कुराको अध्ययन गरिन्छ । साहित्यमा नारीवादी दर्शनको पहिलो प्रयोगका रूपमा सिमोद न बुभाको द सेकेन्ड सेक्स (सन् १९४९) कृति देखापरेको मानिन्छ (शर्मा र लुइटेल्, २०६१, पृ. ३७३) । यस कृतिले साहित्यमा पुरुषले नारीलाई कसरी प्रस्तुत गर्दछ भन्ने कुरालाई देखाएको छ । मूलतः राजनैतिक विषयको कृति भए पनि साहित्यको समेत प्रसङ्ग उठाएर साहित्यमा नारीका अवस्थाबारेको चर्चा गरिएकाले नारीवादी साहित्य चिन्तनका दृष्टिले यो महत्त्वपूर्ण मानिएको हो (पौड्याल, २०७०, पृ. १०५) । यस कृतिमा नारी पुरुषले चित्रण गरेकोभन्दा भिन्न हुने कुरालाई महत्त्वका साथ उठाएको पाइन्छ । पुरुषले नारीका विषयमा लेख्न खोजे पनि त्यो चित्रसमान हुने, यथार्थ प्रस्तुति बन्न नसक्ने तर्क प्रस्तुत गरेकी छन् (अधिकारी, २०७४, पृ. २९) । यसरी सिमोद न बुभाको उक्त कृति नारीवादी साहित्य लेखनका दृष्टिले बलियो बनेर प्रस्तुत भएको मानिन्छ ।

समाजमा पुरुषले जेजस्तो आचरण गर्दा पनि हुने तर तिनै आचरण वा कार्य नारीले गर्दा समाजले तिरस्कृत दृष्टिले हेर्ने पुरुष प्रधान समाजमा “चरित्रहीन चेली वा कस्ती पुरुषजस्ती नारी भन्ने उपनामहरूद्वारा परिभाषित हुन पुगौंला कि भन्ने आशंकाले आफूलाई बचाउन खोज्दै समसामयिक नारीत्वका बदलिँदा कर्मकाण्डको अतिरञ्जित अनुकरण” (उप्रेती, २०६८, पृ. २३८) गर्ने परिपाटीले नै नारीलाई माथि उठ्न दिँदैन । त्यसकारण आजका नारीले परम्परागत सङ्कीर्णताबाट बाहिर निस्कन आवश्यक छ र पुरुषसरह अधि बढ्नु जरुरी छ भन्ने मान्यता नै नारीवाद हो । नारीलाई पुरुषको तुलनामा कमजोर ठान्ने पुरुषवादी चिन्तनका विरुद्धमा विकसित नारीवादले पुरुष साहित्यकारले लेखेको रचनामा मात्र सीमित नभई नारीद्वारा लेखिएका साहित्यमा पनि

नारीको उपस्थिति केकेस्तो रहेको छ भन्ने कुराको अध्ययन गर्दछ (बेरी, सन् २००२, पृ. १३४) । नारीलाई कमजोर वर्ग ठान्ने मान्यतालाई अस्वीकार गर्दै नारीको शक्तिशाली चरित्रको अपेक्षा गर्ने र उसको पुरुष सरहको समानताको प्रस्तुति गरिनुपर्ने मान्यतामा नारीवाद केन्द्रित रहेको पाइन्छ । नारीलाई पितृसत्तात्मक समाजले निर्माण गरिदिएको सीमा नाघ्न नसक्दा नारीजाति पछि परेको उपरोक्त मान्यतामा टेकेर अबका नारीले त्यसका विरुद्धमा विद्रोह गर्नुपर्ने मान्यता नारीवादको रहेको छ । यही मान्यतालाई मुना चौधरीको 'तिम्रो लोग्ने र म' कथाले प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

नतिजा र विमर्श

मुना चौधरीद्वारा लिखित लार कथासङ्ग्रहमा समाविष्ट 'तिम्रो लोग्ने र म' कथा नारीले स्वअस्तित्वका लागि गरेका निर्णय र क्रियाकलापको अभिव्यक्तिका रूपमा देखापरेको छ । मुना चौधरीद्वारा लेखिएको प्रस्तुत कथामा तराइको परिवेशमा आधारित कथा भनिएको छ । कथामा नारीले आफ्नो अस्तित्व रक्षाका लागि बाह्य रूपमा चर्का नारावाजी गरेको देखिँदैन तर लोग्ने, समाज र प्रेमीसँग वा आफ्नो जीवनमा ठोकिन आएका जुनसुकै परिस्थिति र समस्यासँग आत्मविश्वासका साथ सामना गरेको देखिन्छ । सामाजिक रीतिरिवाज, मर्यादा आदिसँग कुनै डर सङ्कोच देखिँदैन । नारीले आफू आर्थिक रूपमा विपन्न भए पनि सम्पत्तिको प्रलोभन गरेको देखिँदैन बरु आफूभन्दा सम्पन्न व्यक्तिसँगको सहयात्रामा स्वयं आफूले खर्च गरेर आत्मसम्मानपूर्वक हिँड्ने गरेको देखिन्छ, भने आफूले गरेका कुनै पनि कार्यप्रति कुनै डर सङ्कोच र आत्मग्लानि अपराधबोध गरेको देखिँदैन । कथामा प्रमुख पात्र केशरी (म पात्र) नारीले गरेका निर्णयहरू सामाजिक नीतिनियम, पारिवारिक सामाजिक मर्यादाका दृष्टिकोणले विद्रोह भएकाले यो कथा नारीले स्वअस्तित्वको रक्षाका निमित्त गरेको विद्रोहपूर्ण गतिविधिको रूपमा देखिन्छ । आदिदेखि अन्त्यसम्म आफ्ना कार्यमा हीनताबोध र अपराधबोध नगर्नु, समाज परिवार र पतिबाट अस्वीकार हुने प्रकृतिका अनेक कार्य गरेर पनि र त्यसकार्यलाई चाल पाएर पतिले रिसाउँदै भ्रगडा गर्दा पनि आत्मविश्वासका साथ आफूबाट गल्ती भएको कुरा स्वीकार नगरेर पारिवारिक जिम्मेवारी निर्वाह गर्नुजस्ता कार्यले कथामा नारीको विद्रोहपूर्ण जीवनशैलीलाई प्रस्तुत गरेको देख्न सकिन्छ । यहाँ कथामा भएका म पात्र केशरीका विद्रोहपूर्ण कार्यको अध्ययन गरिएको छ ।

म पात्र (केशरी)का कार्यमा विद्रोहको स्वर

'तिम्रो लोग्ने र म' कथाकी मुख्य पात्र केशरी हो । साइकलमा चढेर मन्डीमा गई सब्जी बेच्ने र थोरैथोरै पैसा बैंकमा सञ्चित गर्ने केशरी निडर र स्वाभीमानी प्रकृतिकी पात्रका रूपमा कथामा प्रस्तुत भएकी छ । केशरी विवाहित स्त्री हो । उसको लोग्ने कपाल काट्ने सैलुन चलाउँछ । कमाएको सारा पैसा केशरीलाई नै दिन्छ । घरमा बिरामी सासु र भान्जी छन् । कथामा केशरीले जीवनको आनन्द र खुसीका निमित्त गरेका निर्णयहरू उसको स्वअस्तित्वको निर्णयका रूपमा देखापर्दछन् । त्यसो त केशरीको अवस्था हेर्दा पढेलेखेर सामाजिक अवस्था र व्यवस्थालाई बुझेर समाजमा विद्यमान लैङ्गिक विभेदको विरोध गर्ने हेतुले ऊ अग्रसर भएको देखिँदैन, तर पनि समाजले निर्माण गरेका मर्यादालाई नाघेर स्वअस्तित्व र आत्मसन्तुष्टिका निमित्त उसले गरेका कार्य र निर्णय नै कथामा विद्रोही चरित्रका रूपमा देखापर्दछन् । केशरी विवाहित नारी भएर परपुरुषसँग निर्धक्कसँग घुम्ने र शारीरिक सम्बन्ध राख्ने निडर नारी हो । उसले सम्बन्ध राख्ने लोग्नेमान्छे, रमाकान्त सम्पन्न व्यक्ति हो र पनि उसको सम्पन्नतासँग केशरीलाई कुनै सरोकार हुँदैन । बरु ऊ उल्टै त्यस व्यक्तिमाथि आफै लगानी गर्छे र कुनै पनि कोणबाट उसबाट दमित हुन वा उसप्रति आश्रित हुन चाहन्छ । यो केशरीको स्वाभीमानी चरित्र हो ।

आफू दुई हजार रूपैया जम्मा गर्न बैंकमा जाँदा हातमा एक खात पैसा लिएको रमाकान्तसँगको पहिलो भेटका विषयमा केशरीले भनेकी छ- “मैले यति धेरै पैसा कहिल्यै देखेकी थिइन । त्यति धेरै पैसा बोकेको देखेर मलाई लाग्यो, उनी धेरै धनी छन्” (चौधरी, २०८०, पृ. १६८) । केशरीले आफ्नो खुसीका निमित्त नजिकिएको लोग्नेमान्छे वास्तवमै धनी छ भन्ने कुरा रमाकान्तले छोरीको बिहेमा केशरीलाई निम्तो गरेपछि उसको घर हेरेर भनेका अभिव्यक्तिबाट पुष्टि हुन्छ । केशरी भन्छे- “मैले साँचेभन्दा धेरै धनी थिए उनी । तीन तले पक्की घर । फुसको घरमा बस्ने मजस्ता सामान्य स्वास्थ्यमान्छेलाई महलभन्दा कम लागेन उनको घर । घरमा भात पकाउने मान्छे” (चौधरी, २०८०, पृ. १७३) । यस अभिव्यक्तिले एकातिर केशरीको आर्थिक अवस्थालाई दर्शाएको छ भने अर्कोतर्फ ऊ नजिकिएको लोग्नेमान्छेको आर्थिक अवस्थालाई प्रस्ट्याएको देखिन्छ । यसरी एक सम्पन्न पुरुष र गरिव नारीबिच निकटता बढ्दा नारीका विभिन्न स्वार्थ र आवश्यकतामध्ये पुरुषको धनलाई प्राप्त गर्नु पनि देखिन सक्छ । परन्तु कथामा केशरीमा देखिएको स्वाभीमानले गर्दा ऊ त्यस पुरुषको धनलाई प्राप्त गर्ने अभिलाशा राखिन । बरु सम्पन्न नै भए पनि उक्त पुरुष अर्थात् रमाकान्त नै केशरीका धनको आशा गर्छ र त्यस अनुरूप केशरीले उसप्रति लगानी गरेको देखिन्छ ।

सुनका वाली किन्न सुन पसलमा पुगेकी केशरीलाई देखेर रमाकान्तले एकलाखका दुई वाली किनेर दिन्छ । केशरी “म एक लाखको बाला लिन सकिदैन । मसँग पैसा छैन । एक लाख तिर्न सकिदैन” (चौधरी, २०८०, पृ. १७५) भन्छे । परपुरुषसँग यौनसम्पर्कमा रहेकी केशरीले उसले दिएका गहना नबोली लिनको साटो आफ्नो आर्थिक अवस्थाका कारण गहना लिन नसक्ने बताउनु उसको स्वाभीमान हो भने प्रतिउत्तरमा रमाकान्तले ‘पैसा दिनु पर्दैन’ नभनेर “स्वास्तीको पैसा हो । ब्याजसँग दिनु” भन्छ । रमाकान्तकी श्रीमतीलाई तिमी सम्बोधन गरी केशरीका दृष्टिविन्दुबाट लेखिएको यस कथामा केशरी भन्छे- “उनी तिमीलाई दिनरात बसाएर खवाउँथे । गहनाका लागि जिउमा ठाउँ थिएन । तिमीलाई सबैथोक सितैमा दिने तर मेरो जिउ पनि भोग्ने अनि मलाई गहना दिएबापत ब्याज पनि असुल गर्ने ? वाह ! तिम्रो लोग्नेको प्रेम र चतुःप्याई !” (चौधरी, २०८०, पृ. १७५) । केशरीले नियमित रूपमा पैसा बैंकमा जम्मा गरेर गहनाको ऋण तिर्छे । त्यतिमात्र नभएर रमाकान्तसँग घुम्न जाँदा उसको मोटरसाइकलमा पेट्रोल भर्ने तथा आफ्ना लागि किन्ने क्रममा रमाकान्तकी श्रीमतीका लागि समेत सामान किनिदिने गरेको देखिन्छ । आर्थिक रूपमा सम्पन्न नै भए पनि रमाकान्तमा केशरीको कमाइप्रति प्रलोभन देखिन्छ । रमाकान्तको त्यसप्रकारको स्वभावका विषयमा कथामा भनिएको छ-

कतै मेला जाँदा बीचबाटोमा उनी मोटरसाइकलमा तेल सकिँदा ‘ला, पर्स बोक्नै विसँछु’ भन्थे । त्यतिबेला मैले नै पेट्रोलको पैसा तिर्थेँ । मैले चप्पल, चुरापोते मेलामा किन्न लाग्दा ‘जेठीका लागि पनि किनिदे भन्थे । तिम्रो भागको चुरापोते किनिदिन्थेँ म । दुवैजनालाई मै किनिदिन्छु भनेर उनले कहिल्यै भनेनन् । (चौधरी, २०८०, पृ. १७५)

केशरी विवाहित भएर पनि रमाकान्तजस्तो परपुरुषसँग अनैतिक सम्बन्धमा देखिनु उसको अनैतिक चरित्रको परिचय बन्न सक्छ । परन्तु बाइस वर्षीय विवाहित नारीका शारीरिक आवश्यकतालाई उसका लोग्नेले नबुझेका कारण आफ्नो आत्मसन्तुष्टि र यौनिक स्वअस्तित्वका लागि केशरी रमाकान्तसँगको संसर्गमा पुगेको देखिन्छ । त्यसकारण यहाँ पनि केशरीको कार्य विद्रोही चरित्रकै परिचय बनेर देखापरेको छ । केशरी भन्छे-

मेरा लोग्ने हड्डी, रगत, मासु र मुटु भएका एक कठपुतला हुन् । जो दिनभरि सैलुनमा काम गर्छन्, राति घर फर्केर भात खान्छन् र निर्स्फुक्ती सुन्छन् । न उनलाई मेरो अनुहारतिर हेर्ने फुसद छ, न मेरो घर-व्यवहारको बारेमा सोध्ने समय छ । राति जबर्जस्ती उनको जिउमा टाँसिँदा ‘परै सुत्, अरु मान्छे जिउमा टाँसिँदा मलाई निद्रा लाग्दैन । भोलि बिहानै काममा जानु छ’ भन्थे । (चौधरी, २०८०, पृ. १६९)

लोगनेले आफ्नी श्रीमतीका शारीरिक चाहनाको ख्याल गर्न नसक्नु, उसको आवश्यकतालाई बुझ्न नसक्नु र उसका शारीरिक चाहनालाई बुझ्न नसक्नु उसको दुर्बलता हो । केशरीका लोग्नेको स्वभावका विषयलाई लिएर केशरी भन्छे- “को त्यस्तो लोग्ने होला, जसको जिउमा स्वास्नी टाँसिएर सुत्दा निद्रा लाग्दैन ? उनको कुरा सुनेर म निराश हुन्छु । मन कुँडिन्छ । मेरो मुटु टुक्रा-टुक्रा भएर छरिन्छ, जहाँतहीं, कोठाभरि, शरीरभरि” (चौधरी, २०८०, पृ. १६९) । यही लोग्नेको दुर्बलताका विच जब रमाकान्त केशरीको जीवनमा यौनभोगको अभिलाषाका साथ उपस्थित हुन्छ तब ऊ समाजबाट बचेर नदी किनार, खेत, खलियानमा रमाकान्तसँग रमाउने र मेला घुम्ने गर्छे । केशरीले भनेकी छ- “सबै स्वास्नीमान्छे यही त चाहन्छन् । लोग्नेले संसारकै सबैभन्दा बढी हेरचाह र प्रेम गर्नु” (चौधरी, २०८०, पृ. १६९) । परन्तु लोग्नेले उसका आवश्यकताको बोध नगरेपछि केशरी रमाकान्तबाट आफ्नो आवश्यकता पूर्ति गर्छे । त्यसो त केशरीले पुरुष खोज्दै हिँड्ने क्रममा रमाकान्तलाई भेटेकी पनि होइन । उसकी श्रीमती अधिक पूजापाठमा रमाउने हुनाले रमाकान्त नै केशरीलाई खोज्दै आएको देखिन्छ ।

रमाकान्तसँग नजिकिएपछि र उसबाट सन्तुष्ट भएपछि जब केशरी आफूलाई भगाउन भन्छे तब रमाकान्त केशरीलाई आफ्नो लोग्नेसँग सम्बन्ध विच्छेद गर्न भन्छ । केशरीले पहिला रमाकान्तले श्रीमतीसँग सम्बन्धविच्छेदन गर्नुपर्ने प्रस्ताव राख्छे, रमाकान्त आफ्नो प्रतिष्ठाको कुरा गरेर रिसाउँछ । रमाकान्तका कुरा सुनेपछि केशरी उसको स्वार्थलाई बुझेर भन्छे-

बल्ल मेरा आँखा खुले र भसङ्ग भएँ । उनी मेरो जिउलाई प्रयोग गर्ने तर मलाई समाजको अगाडि स्वास्नीको दर्जा दिन नसक्ने ! उल्टै मैले नै छुट्टापत्र दिनुपर्ने ? उनलाई लिनुभन्दा बहुलाइस् भन्ने । यो कहाँको न्याय थियो ? न मलाई भगाउन सक्ने, न त बिहे गर्न सक्ने ? छुट्टापत्र गराएर उनले मलाई स्विकारेनन् भने मैले कहाँ गएर कोसँग न्याय माग्ने ? (चौधरी, २०८०, पृ. १६९)

कथाको विकासका क्रममा जबसम्म केशरी र रमाकान्तको एकअर्कासँगको सम्बन्धमा कुनै व्यवधान देखिँदैन तबसम्म केशरी स्वाभिमानी नारीका रूपमा मात्र देखिन्छे । परन्तु जब उनीहरूका बीचको सम्बन्धलाई लिएर केशरीप्रति आरोप लाग्न थाल्छ तब उसमा विद्रोही चरित्र देखापर्दछ । स्वयंभूनाथ मेलामा रमाकान्त र केशरीले एकै ठाउँ बसेर नास्ता खाएको रमाकान्तले केशरीलाई आफ्नै हातले खुवाएको रमाकान्तका छोरीज्वाइले देख्छन् र (आमा) रमाकान्तकी श्रीमतीलाई त्यो कुरा सुनाउँछन् । त्यसपछि केशरीसँग भगडा गर्न र उसलाई बदनाम गर्न रमाकान्तकी श्रीमती केशरीको घरमा आउँछे । केशरी नभएकाले तथानाम भनेर ऊ जान्छे । केशरीको लोग्ने मधुवा केशरीलाई अर्काको लोग्नेसँग लागेकी वेश्या भनी सराप्छ । त्यो कुरा काकीसासूले सुनाएपछि सबै कुरा बुझेकी केशरी आम नारीजसरी डराउँदैन । ऊ आफ्नो लोग्नेसँग त शालीनतापूर्वक “म त्यस्तो बढो र अधबैँसे मान्छेको पछि किन लाग्नु ? मलाई के नपुगेको छ र ? मलाई हजुरले सबै सुख दिनुभएकै छ” (चौधरी, २०८०, पृ. १८१) भन्छे । उसको लोग्ने रिसाइरहँदा पनि निडर र निस्फिक्री भएर सुच्छे । अर्को दिन केशरीले फोन गर्दा रमाकान्तले “मलाई फोनसो नगर है अबदेखि । तेरै कारणले मेरो घरबार सबै बर्बाद भो । फोन राख्” (चौधरी, २०८०, पृ. १८२) भन्छ । त्यो सुनेर केशरीलाई क्रोध उत्पन्न हुन्छ । केशरी रमाकान्तप्रति जति आशक्त हुन्छे त्योभन्दा अधिक आशक्ति रमाकान्तमा देखिन्छ । तर घरबार विग्रिएपछि आफूमाथि रमाकान्तले आरोप लगाएको उसलाई सैत्य हुँदैन । ऊ भन्छे-

सबै समस्याको जालो दुवै मिलेर खुसीले उनेका थियौं । तर, मैले नै उनलाई बिगारेजस्तो । म उनको पछि लागेजस्तो । उनको घरबार बर्बाद भो भने मेरो चाहिँ के सुधियो त ? उनी पो मेरो पछि लागेर मरिहत्ते गरिरहेका थिए । तर, अहिले सबै दोष मैमाथि थुपारिरहेका थिए । उनको केही दोष नै नभएजस्तो । (चौधरी, २०८०, पृ. १८२)

समाजमा नारी र पुरुषका बिच हुने यसप्रकारका घटनामा दुवैको स्वीकारोक्ति रहे पनि अन्त्यमा दोष नारीमाथि लाग्ने गर्छ । समाजले नारीलाई लाञ्छना लगाएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा पनि रमाकान्तकी श्रीमती र रमाकान्तले समेत त्यही काम गरिरहेका हुन्छन् तर केशरीलाई त्यो सत्य हुँदैन । ऊ चुप लागेर बस्दिन । त्यसका विरुद्धमा विद्रोही बनेर देखापर्दछे । यो नै उसको मुख्य विद्रोही चरित्रका रूपमा प्रस्तुत भएको छ । ऊ भन्छे- “म जति बदनाम हुनुपर्ने हो, त्यति बदनाम उनी पनि हुनुपर्ने हो । उनको इज्जत छ भने मेरो पनि इज्जत छ । उनको मात्र प्रतिष्ठा र परिवार छ ? मेरो प्रतिष्ठा र परिवार केही होइन ?” (चौधरी, २०८०, पृ. १८२) । यसप्रकारका घटनाहरूमा चाहे नारी होस् वा पुरुष सारा समाज नारीमाथि आरोप लगाउन, उसलाई भ्रष्ट तुल्याउन, अग्रसर हुन्छ । एउटै घटनामा संलग्न पुरुष समाजमा सगौरव स्वीकार्य हुन्छ तर नारीले परित्यक्त हुनुपर्छ । यसकिसिमको विभेद केशरीलाई स्वीकार्य हुँदैन । ऊ भन्छे- “टोलका छिमेकीहरूले देखे भने के भन्लान् भन्नेतिर म लागिनँ । मेरा बारेमा ज-जसलाई जे सोच्नु छ, सोचून् । तर, आफैँलाई परिवर्तन भएर देखाउनु थियो । आफैँमाथि न्याय गर्नु थियो ।” (चौधरी, २०८०, पृ. १८३) । आफूमाथि परिवारले समाजले र घटनामा सँगै संलग्न रमाकान्तले न्याय गर्दैन भन्ने बुझेकी केशरी आफ्ना लागि स्वयं न्याय गर्न अग्रसर देखिएकी छ । डर र सङ्कोच त्यागेर पूर्ण हिम्मतका साथ अग्रसर हुनु उसको विद्रोही शक्तिको परिचायक हो । जब केशरी आफूलाई फोनसम्म नगर्न भनेको रमाकान्तका घरमा घुस्छे तब रमाकान्त “पागल आइमाई के गर्न आइस् यहाँ ?” भनेर रिसाउँछ । प्रतिउत्तरमा केशरीले दिएको जवाफ विद्रोही नारी चेतनाको सशक्त अभिव्यक्तिका रूपमा देखापरेको छ । केशरी रमाकान्तलाई “मुख सम्हालेर बोल्नुस् चरित्रहीन पुरुष” भन्छे । केशरीको अभिव्यक्तिका प्रत्युत्तरमा रमाकान्तकी श्रीमतीले “लाज नभएकी पातर्नी ? मेरो लोगनेकहाँ फेरि रात बिताउन आइस् वेश्या ?” (चौधरी, २०८०, पृ. १८३) भन्छे । त्यसको प्रतिक्रियामा केशरी भन्छे-

मुख बन्द गर । वेश्या तिम्रो लोग्ने हो, म होइन । म तिम्रो लोग्नेको पछि लागेको होइन, तिम्रो लोग्ने मेरो पछि लागेको हो । तिम्री कस्ती स्वास्नी हौं हँ ? धिक्कार छ तिम्रीलाई । आफ्नो लोग्नेलाई आफ्नो मुट्टीमा राख्न सकिनौ । तिम्रो हातबाट फुस्कँदा दोष मेरो ? हो, मैले तिम्रो लोग्नेसँग रात होइन, दिन बिताएँ । राति गर्नुपर्ने काम दिउँसै गरें । तिम्रीले मलाई मेरो गाउँ टोलभिर बदनाम गयौ, आज म तिम्रो लोग्नेलाई बदनाम गर्छु । (चौधरी, २०८०, पृ. १८३)

केशरीको चर्को आवाज सुनेर जम्मा भएका छिमेकीकै अगाडि केशरी भन्छे-

मेरो इज्जत छ भने तिम्रो लोग्नेको पनि इज्जत छ । म बदनाम भएँ भने तिम्रो लोग्ने पनि बदनाम भएको छ । तिम्रीले भन्यौ- मेरो सुखसयल जोड्न तिम्रो लोग्नेले सम्पत्ति लुटाएको छ । मलाई पनि लाग्यो, तिम्रा लोग्ने भौतिक रूपमा धनी छन् । मानसिक रूपमा पनि धनी होलान् । तर, भौतिक र मानसिक रूपमा उनी दयालाग्दा गरिब छन् । उनले मलाई लुछे । मेरो अङ्ग-अङ्ग लुटेका छन् । मलाई निचोरेका छन् । तर, पैसा पनि मसँगै लिएका छन् । (चौधरी, २०८०, पृ. १८४)

वास्तवमै केशरीले भनेजस्तै जुन क्रियाकलापमा नारी र पुरुष समभदारीमा सहभागी हुन्छन् दुवैको स्वीकृतिमा कार्य सम्पन्न हुन्छ तर जब हल्ला हुन्छ, जब समाजले थाहा पाउँछ, सारा दोष नारीका टाउकामा थोपरिन्छ। यही अवस्था केशरीको जीवनमा पनि सिर्जना भएको देखिन्छ तर केशरी आम नारीजस्तै अन्याय सहेर बस्न सकिदैन। उसमा निहीत विद्रोही चेतनाले उसलाई विभेद र अन्याय सहेर बस्न दिँदैन। त्यसैले ऊ विद्रोही बन्छे। फलस्वरूप आफ्नो बदनाम गर्न आफ्नो घरसम्म आएकी रमाकान्तकी श्रीमतीसँग र जिम्मेवारीबाट पन्छिन खोज्ने रमाकान्तसँग बदला लिन उसकै घरभित्र घुस्छे। सबै छिमेकीका सामु आफ्नो जति नै दोष रमाकान्तको पनि रहेको बताउँछे। रमाकान्तकी श्रीमतीले वेश्या भन्ने आरोप लगाउँदा पैसा लिएर शारीरिक सम्बन्ध राखेहरू वेश्या हुन्छन् तसर्थ रमाकान्त वेश्या हुनुपर्छ भन्ने तर्क प्रस्तुत गर्छे। केशरी भन्छे-

तिम्रो लोग्ने वेश्या कि म वेश्या ? वेश्याको अर्थ तिम्रीलाई राम्ररी थाहा छैन भने सुन, जो बाध्यतावश आफ्नो ज्यान बेचन बाध्य हुन्छ र ग्राहकसँग उल्टै पैसा लिन्छ, त्यो मान्छे वेश्या हो। तेरो लोग्ने चाहिँ वेश्या हो। यति भन्नलाई मलाई कसैको डर छैन। लाज पनि छैन। मेरो जिउ लुछाएर उल्टै पैसा पनि तिरेको छु। ... तिम्रीले लगाएको पोते र बाला मैले नै किनिदिएको हुँ मेलामा। लोग्नेले मेलामाट ल्याइदिए भनेर खुब घमण्ड गरेकी हौली, होइन ? यस्तो छ तिम्रो लोग्नेको चरित्र। म साधारण काम गर्ने मान्छे तर तिम्रो लोग्ने निर्दोष र सिधासाधा मान्छेलाई मायाजालमा पारेर जिउ उपयोग गर्दै धन कमाउने मान्छे हो। धिक्कार छ तिम्री र तिम्रो लोग्नेलाई। (चौधरी, २०८०, पृ. १८४)

केशरीको यसकिसिमको निडरपन उसको आत्मविश्वास, तर्क शक्ति नै उसको आत्मबलका रूपमा देखापर्दछ। त्यो नै उसको निर्भीक विद्रोही चरित्रका रूपमा देखापर्दछ। एउटै घटनामा संलग्न नारी र पुरुषमध्ये पुरुषलाई चोखो बनाएर नारीलाई सारा दोष लगाउने, नारीलाई नै चरित्रहीन र वेश्या तुल्याउने, घोषित गर्ने समाजसँगको विद्रोही नारीका रूपमा केशरी प्रस्तुत भएकी छ। उसको विद्रोह विभेदको विरुद्धमा नारीका अस्तित्वको रक्षार्थ प्रस्तुत भएकाले यो कथा विद्रोही नारीवादी बनेर देखापरेको छ।

निष्कर्ष

मुना चौधरीद्वारा लेखिएको 'तिम्रो लोग्ने र म' कथा उनको लार कथासङ्ग्रहमा समाविष्ट छ। प्रस्तुत कथामा विवाहित बाइस वर्षीय युवती र पत्नी तथा छोराछोरीसहितको अधबैसे लोग्नेमान्छे केशरी र रमाकान्तबीचको शारीरिक सम्बन्ध नै कथाको मुख्य विषयका रूपमा प्रस्तुत भएको छ। कथामा रमाकान्त सम्पन्न व्यक्तिका रूपमा प्रस्तुत भएको छ भने केशरी सैलुन चलाउनेकी श्रीमती हो। ऊ आफू सब्जी बेच्छे। आफ्ना लोग्नेको यौन दुर्बलताका कारण शारीरिक चाहना पूरा गर्न केशरी रमाकान्तसँग नजिकिएकी छ भने रमाकान्त धर्मकर्ममा ध्यान दिने आफ्नो शारीरिक चाहनाको ख्याल नगर्ने श्रीमतीका कारण केशरीतिर आकर्षित भएको छ। यस आधारमा केशरी र रमाकान्त दुवै आआफ्ना शारीरिक चाहनापूर्तिका निमित्त कुनै करकाप बिना स्वेच्छापूर्वक साथमा घुम्ने र दिउसै शारीरिक सम्बन्ध राख्ने गर्दछन्। गरिब भए पनि स्वाभिमानी स्वभावकी केशरी रमाकान्तले किनिदिएका बालाको पैसा ब्याजसित तिर्छे भने सँगै घुम्दा रमाकान्तको मोटरसाइकलमा पेट्रोल भर्ने र आफ्ना लागि किन्ने क्रममा रमाकान्तकी श्रीमतीका लागि समेत चुरापोते किनिदिने गर्छे। यसका विपरित रमाकान्त आफूले केशरीलाई किनिदिएका बालाको पैसा पनि ब्याजसित लिन्छ। घुम्न जाँदा पर्स बिसिएकी बहाना बनाएर केशरीसँग तेल भराउने, श्रीमतीका निमित्त पोतेचुरा किनाउने गर्छे। यस प्रसङ्गले केशरीको स्वाभिमानी स्वभावलाई दर्शाउँछे। जब उनीहरूका बीचको सम्बन्धका विषयमा रमाकान्तकी

श्रीमतीलाई थाहा हुन्छ तब ऊ केशरीको घरमा आएर उसलाई बदनाम गर्ने प्रयत्न गर्छे । केशरीको विद्रोही स्वभावका कारण ऊ रमाकान्तकै घरमा गएर उसका छिमेकीहरूका अगाडि नै आफूहरू बीचका सारा यौनसम्बन्ध र आर्थिक लेनदेनका कुरा गरेर आफूलाई वेश्या भन्ने रमाकान्तकी श्रीमतीसँग पैसा लिएर शारीरिक सम्बन्ध राख्ने उसको लोग्ने नै वेश्या भएको दाबी गर्छे ।

नेपाली समाजमा परपुरुष र परस्त्री बीचमा यौन सम्बन्ध भएपछि यदि त्यसको खबर परिवार र समाजले पायो भने पुरुषलाई कुनै आरोप नलाग्ने सारा दोष नारीको ठान्ने र नारीलाई चरित्रहीन, वेश्या जस्ता आरोप लाग्ने गरेका अनेक सन्दर्भलाई पृष्ठभूमि बनाएर ती नारीले पनि परिवार र समाजसँग डराएर, दबिएर, तिरस्कृत हुनुपर्ने अवस्थाका विपरित आफ्ना कार्यलाई हाकाहाकी स्वीकार गर्ने केशरी कथाकी विद्रोही नारीपात्र हो । उसको विद्रोह पुरुष र नारीका बिचमा हुने विभेदका विरुद्धमा छ । ऊ तर्कसहित आफ्नो भन्दा बढी दुर्बलता रमाकान्तको भएको प्रमाण प्रस्तुत गर्दै उसलाई वेश्या सावित गर्छे । त्यसकारण यो कथा नारीवादी दृष्टिकोणले शक्तिशाली छ । लोग्ने, घरपरिवार र समाजसँग नडराएर केशरीले हिम्मतपूर्वक आफ्ना कार्यलाई स्वीकार गर्नु र त्यसमा पुरुष (रमाकान्त)को दोष रहेको पुष्टि गर्नु उसको विद्रोही नारी चरित्र हो । यसरी समाजको दृष्टिकोण, व्यवहार, चिन्तन पितृसत्तात्मक (पुरुषप्रधान) रहेकोमा नारीले त्यसका विरुद्धमा हाँक दिएर, निडर भएर विद्रोह गरेकाले यो कथा विद्रोही नारीचेतनाका दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण बनेको छ । अतः 'तिम्रो लोग्ने र म' कथा विद्रोही नारीवादी कथाका रूपमा प्रस्तुत भएको छ ।

सन्दर्भसूची

- अधिकारी, ज्ञानु (२०७४). *साइबर सिद्धान्त, प्रयोग र अन्य समालोचना*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- उप्रेती, सञ्जीव (२०६८). *सिद्धान्तका कुरा*. काठमाडौं : अक्षर क्रियसन्स ।
- गैरे, शंकरप्रसाद (२०७९). 'सत्ताको खोजमा नाट्यकृतिमा नारीवादी चेतना'. *सरस्वती सदन*. ६(१). पृ. १२२-१३२ ।
- गैरे, शंकरप्रसाद (सन् २०२४). 'मेरी सौता कथामा रौद्र रस'. *प्राज्ञिक प्रवाह*. १२ (१). पृ. ११५-१२३ । DOI : <https://doi.org/10.3126/pp.v12i1.69988>
- गौतम, कृष्ण (२०५०). *आधुनिक आलोचना : अनेक रूप, अनेक पठन*. ललितपुर : साभा प्रकाशन ।
- चौधरी, मुना (२०८०). *लार*. साङ्गिला मिडिया ग्रुप प्रा.लि. ।
- पौड्याल, एकनारायण (२०७०). *समालोचनाको स्वरूप र पद्धति*. चितवन : विमर्श नेपाल ।
- वेरी, पिटर (सन् २००२). *विगिनिड थ्योरी* दोस्रो संस्करण. युके : मेनचेस्टर युनिवर्सिटी प्रेस ।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०६९). *पश्चिमी बलेसीका बाछिटा*. काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- शर्मा, मोहनराज र लुइटेल् खगेन्द्रप्रसाद (२०६९). *पूर्वीय र पश्चात्य साहित्य सिद्धान्त*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।